

Laenud tulnud, laenud läinud või jäänud

Marja- ja maaõuntest pirnide ja kartuliteni

JÜRI VIKBERG

Uute kultuurinähtuste, tarbeesemete, toitude, looma- ja taimeliikide nimetuste tulek eesti keelde on pikaajaline protsess, milles on olulist osa etendanud võõrkeeltest laenatud sõnavara. Kui teistel rahvastel leitakse olevat midagi uut ja teistmoodi, aga vajalikku, mis tuleks tingimata kasutusele võtta, siis võetakse see miski käibe leharilikult koos vastava nimetusega. See ülevõetud nimetus võib jääda muutmata, seda võidakse suupärastada oma keele järgi või siis tõlkida oma keelde.

Eesti keele suurima laensõnade rühma moodustavad saksa (sh alam- ja ülem-saksa) laenud, andes tunnistust Euroopa elukorralduse tulekust meie maale alates XIII sajandist. Suur osa kogu elukorralduse uuenemisega kaasas käinud laensõnadest on tulnud eesti keelde suulise suhtluse teel, kuni XVI sajandil alguse saanud kirjakeel hakkas neid talletama juba kirjalikul kujul. Eesti kirjakeel piirdus esialgu peaaesjalikult jumalasõna levitamise vajadustega, aga mida aeg edasi, seda enam kajastas kirjakeel kõiki muidki elualasid. Et paljudes valdkondades esiotsa omasõnavara polnud ja et keelemeesteks olid baltisaksa pastorid, tähendas see ühtlasi saksa laensõnade tulva eesti kirjakeelde. Varasemates ülevaadetes (näiteks Liin 1964, 1968; Viikberg 2014) on käsitletud arvukaid alamsaksa laensõnu teemade, mõistealade või perioodide kaupa. Nende hulka kuuluvad ka võõramaised puu- ja köögiviljad, mille nimetusi vahendas eesti keelde üldjuhul saksa keel.

Näitlikustamaks lähemalt saksa laensõnade tulekut eesti keelde ning mugaanemist selles, on alljärgnevas võetud vaatluse alla väike valik võõrsilt pärit kunagisi eksootilisi puuvilju (*pirn*, *ploom*, *kreek*, *kirss*, *sidrun*, *pomerants* ja *apelsin*) ning nende kõrval *kartul*, Ameerika päritolu köögivilja, mida esialgu küll omajagu võõristati, ent millest kujunes üks eestlaste põhitoidu. Nii nagu kunagised võõramaised puu- ja köögiviljad kuuluvad juba ammu eestlaste toidukultuurilisse kooslusse, on saanud ka nende nimetustest eesti keele loomulik koostisosa. Käesoleva kirjutise lähtematerjali moodustavad eesti kirjakeele allikad XVII–XX sajandist, Eesti Keele Instituudi murdekogud, omaaegsed aiandus- (1796) ja kokaraamatud (1781, 1824) ning selle tagapõhja allakirjutatu koostatud veebileksikon „Saksa laensõnad eesti keeles” (Viikberg 2025).¹

¹ Kirjutise algimpulss pärineb koostöös etnobotanikute Raivo Kalle ja Heldur Sanderiga valminud artiklist „*Saksamaa- ja saksa-täiendiga võõrpuud ja -põõsad*” (Viikberg jt 2024).

Pirn (*mari, pomber, raaper*)

Pirnipuu ja selle vilja tutvustamine eesti keeles sai alguse Heinrich Stahli grammatika sõnastikuosast (1637), esialgu küll omasõnavara abil, kui autor andis saksa *Birn*'i eesti vasteks *Marri* ja *Birnbaum*'i vasteks *marjapuh* (Stahl 1637: 42). Omasõnadega jätkas ka Heinrich Gösekeni grammatika (1660), kus saksakeelse puunimetuse 'Birnbaum' eesti vasteks on toodud *Saxa maria ouna puh* ja puuvilja 'Birn' vasteks *Saxa marri Oun* (Göseken 1660: 140). Võõramaist tundmatut puuvilja tutvustades lisas Göseken selgituseks tuttava *mari*-sõna kõrval kodumaise omanimetuse *õun*, andes *Saksamaa*-täiendiga mõista, kustkaudu puuviljad on siia jõudnud.² Gösekeni kirjapandut kordasid hilisemadki autorid, *saksa-ma marri* leidub Anton Thor Hellel (1732: 173) ja August Wilhelm Hupelil (1780: 263; 1818: 215), kuni sellesama XVIII sajandi lõpuks olid eesti keelde laenatud ka *pirnid* Tallinna ning *pombre marja* Tartu murdes (Hupel 1780: 243, 246). Ilmselt oli eestlastel puuvili selleks ajaks juba nähtud ja proovitudki.

Baltisaksa päritolu *pomber* (< bsks *Bumbeere*) on registreeritud esmalt Hupeli grammatika eesti-saksa sõnastikus (1780: 246) Tartu murde sõnana. Juba järgmisel aastal kasutas seda küll Noarootsi pastor Johann Lithander oma Christina Wargi kokaraamatu tõlkes: *Poomberi Pastet* 'Birn-Pastete' ja *Poombäri marjad* 'Birnen' (Lithander 1781: 395, 433), ometi piirdus selle sõna kasutus tollase Liivimaa kubernanguga: *pombre marri* (Hupel 1818, Põltsamaa), *pombre* (Marpurg 1805, Vastse-liina; Luce 1813, Kuressaare) ja *pombre marri* (Lunin 1853, Tartu). *pombar* ~ *pomber* kujul leidub sõna veel ka Wiedemanni sõnaraamatus (1869, 1893) ja olgugi Wiedemanni sõnaraamat pärastise murdekogumise alusmaterjal, leidub murdekeelest registreeritud näiteid üksnes Juuru murrakust: 'pomber' 'pirn', 'pombre õõnad' 'pirnid' ja 'pombrepuu' 'pirnipuu' (EKI MK).

XIX sajandi algul on Johann Wilhelm Ludwig von Luce registreerinud Saaremaalt pirnipuu tähenduses veel *Raperi pu* (Luce 1813: 42). Wiedemanni sõnaraamatus leiduvad pirni tähenduses saarte muresõnadena *prätbēr*, *rāpēr* ja *rātber* (Wiedemann 1869: 963). Murdeandmetest nähtub, et sõna levik piirdubki Saaremaaga: Pha 'raaper, Põi 'roaper, Mus 'raapel, Vll 'ruapāri 'pirn; pirnipuu' ja Põi *roap* 'vana pirnipuu' (EMS VIII: 133). *Raaperi*-sõna päritolu viitab alamsaksa keelele: vrd asks *brāt-ber* 'Bratbirne' (Lübben 1888), *brātber* 'Bratbirne, getrocknete Birne, Backbirne' (Köbler 2014). Alamsaksa sõna tähendus 'küpsetatud või kuivatatud pirn' käib puuvilja kohta, aga saarlastel on *raaper* ~ *raapel* tähistanud ka puud ennast, nagu ka Põide *roap* 'vana pirnipuu'. See viitab saarlaste edukatele katsetele kasvatada pirnipuid kohapeal.

Pirni tähistamist eesti keeles sõna *mari* abil kohtab Wiedemanni sõnaraamatuni (1869, 1893), ent seejärel sai sõna *pirn* levik ja kasutus valdavaks nii kirjakeeles (vt Kettunen 1917; EKÖS 1918; EÖS 1930; Muuk 1933) kui ka murretes (EMS VII: 519).

² Rõhutada tuleb, et kui uudsetel võõramaa taimedel-viljadel veel eestikeelset nime polnud, moodustas Göseken neid parafrasidena ise, lisades sageli Saksamaa kui vahendajamaa nime. Tema eeskujuteoseks oma sõnastiku koostamisel oli Jan Amos Komenský „Janua linguarum reserata” (1631), saksa keeles „Die Neue Sprachenthür” (1633) (vt Tafenau 2011).

Piirkondliku levikuga *raaper* taandus kirjakeelest XIX sajandil ning *pomber* ~ *pumber* 1930. aastaks. *Pirn*-sõna tulekuteed kajastab tabel 1.

Võrdluseks võib tuua, et kui baltisaksa *Bumbeere* 'pirnid', millest lähtus eesti *pomber* ~ *pumber*, andis läti keelde *bumbieris* ja liivi keelde *bumbier*, siis ülemsaksa *Birne*-sõna jäi läti ja liivi keelde laenamata; soome *päärynä* pärineb rootsi keelest (< *päron*) (Viikberg 2025: *pirn*, *pomber*) ja vadja *gruuša* vene keelest (< *зпыуа*) (VKS 2013: 239).

Tabel 1. *Pirn* (*mari*, *pomber*, *raaper*).

1637	<i>Marri; marjapuh</i>	Stahl 1637: 42
1660	<i>Saxa marri Oun; Saxa maria ouna puh</i>	Göseken 1660: 140
1732	<i>saksa-ma marri; marja pu</i>	Helle 1732: 173, 299
1780	<i>pirnid r.</i>	Hupel 1780: 243
1780	<i>pombre marja d.</i>	Hupel 1780: 246
1780	<i>saksa ma marri r.; marja pu r.</i>	Hupel 1780: 263, 214
1781	<i>Poombäri marjad</i>	Lithander 1781: 433
1796	<i>Pumberi Pu; Bumberi-Seemne</i>	Lenz 1796: 11, 41
1805	<i>pombre; pombre pu</i>	Marpurg 1805: 24-25
1813	<i>Poombär; Raperi pu</i>	Luce 1813: 41, 42
1818	<i>pirn r. d.; pirni pu ~ pirri pu r. d.</i>	Hupel 1818: 183
1818	<i>pombre marri d.; pumberi pu r. d.</i>	Hupel 1818: 189, 195
1818	<i>saksa ma marri r. d.</i>	Hupel 1818: 215
1824	<i>pirni ehk pombre</i>	Henning 1824: 70
1853	<i>pirn r. d.</i>	Lunin 1853: 142
1853	<i>pombre marri d.</i>	Lunin 1853: 146
1853	<i>saksa ma marri</i>	Lunin 1853: 166
1869	<i>piŕn</i>	Wiedemann 1869: 910
1869	<i>pombar, pomber, pombre-mari; pumbri pū</i>	Wiedemann 1869: 932, 998
1869	<i>prätbēr (O); rāpēr, rātēr</i>	Wiedemann 1869: 963, 1032–1033
1869	<i>saksa-mā-marjad</i>	Wiedemann 1869: 633
1890	<i>pirn</i>	Salem 1890: 281
1890	<i>pombar</i>	Salem 1890: 287
1893	<i>piŕn</i>	Wiedemann 1893: 824
1893	<i>pombar, pomber, pombre-mari; pumbri pū</i>	Wiedemann 1893: 846, 905
1893	<i>prätbēr (O) (rāpēr, rātēr)</i>	Wiedemann 1893: 873
1893	<i>saksa-mā-marjad</i>	Wiedemann 1893: 572
1917	<i>pirn</i>	Kettunen 1917: 216
1918	<i>pirn</i>	EKÕS
1930	<i>pirn, pirnipuu</i>	EÕS 1930: 779–780
1930	<i>pumber, pumbripuu</i>	EÕS 1930: 855
1933	<i>pirn</i>	Muuk 1933: 285

Ploom (Saksamaa mari, luun, pluum, plaum)

Eesti keeles pärineb ploomi ja ploomipuu nimetus esmalt alamsaksa keelest (*plūme*, *plūm-bōm*), nagu ilmneb kirjalikest allikaist. Gösekeni sõnaraamatus leiduvad *Luun* 'Pflaume' ja *Luun puh* 'Pflaum Baum' ning *plumit* 'zwetschen *damascena*' (Göseken 1660: 92, 322, 494). Alamsaksast on pärit veel läti *plūme* ja liivi *plūm*, soome *luumu*-sõna on aga laenatud rootsi keelest (< *plomon*) (Viikberg 2025: ploom²) ja vadja *sliiva* vene keelest (< *слива*) (VKS 2013: 1160). Soome kirjakeeles (1637 *plumut*) tuntakse ploomi tänapäevalgi *luumu*, *luumupuu* kujul (SSA 2: 115). Eesti kirjakeelde ilmu- sid aga XVIII sajandil *pluumide* kõrvale *ploomid* (Vestring 1720–1730: 182; Hupel 1780: 243), sest alamsaksa keele kõrvale ja asemele tulnud ülemsaksa keeles kõlas *au*-diftong (nt *Pflaume*-sõnas) baltisaksa häälduses *oo*-na (Uibo 2010: 923). Kordu- vale laenamisele osutab veel hilisem saksa keelest (*Pflaume*) üle võetud *plaum* (Wie- demann 1893: 837). Eesti murdeandmetest on näha, et saksa laensõna *l*-algulised vormid esinevad kujul *loom*, *loem* saartel ja Lääne-Eestis ning *luum* Mulgis (EMS VII: 596). Erandlikuna torkab silma veel Wiedemanni (1869: 997) sõnaraamatus lei- duv Hiiumaa sõnana registreeritud *mařja-pū* (D) 'Pflaumenbaum', sest selle üldnime all oli tuntud mitmeid teisigi viljapuid. *Ploom*-sõna tulekuteed kajastab tabel 2.

Tabel 2. Ploom (Saksamaa mari, luun, pluum, plaum).

1660	<i>Luun; luun puh</i>	Göseken 1660: 92, 322
1660	<i>saxa mah marri</i>	Göseken 1660: 420
1660	<i>Plumit</i>	Göseken 1660: 494
1720–1730	<i>Ploom; Pluum; Plumipu</i>	Vestring 1720–1730: 182
1732	<i>pluum-marri; plume pu</i>	Helle 1732: 138, 299
1780	<i>ploom r.; pluum r. d.</i>	Hupel 1780: 243
1796	<i>Plumi Pu</i>	Lenz 1796: 11
1818	<i>ploom, pluum; plomi marri r. d.; plome, plomi pu r. d.</i>	Hupel 1818: 185
1821	<i>plomipuud</i>	Masing 1821: 209
1823	<i>plumid</i>	Masing 1823: 228
1853	<i>ploom, pluum marri d.</i>	Lunin 1853: 143
1869	<i>mařja-pū</i> (D)	Wiedemann 1869: 997
1869	<i>plōm, plūm</i>	Wiedemann 1869: 927
1893	<i>mařja-pū</i> (D)	Wiedemann 1893: 905
1893	<i>plōm (lōm), plūm</i>	Wiedemann 1893: 840–841
1893	<i>plaum</i>	Wiedemann 1893: 837
1890	<i>ploom</i>	Salem 1890: 285
1917	<i>ploom; ploom-puu</i>	Kettunen 1917: 218
1918	<i>ploom</i>	EKÕS 1918

Kreek

Kreek on ploomi perekonda kuuluv luuviljaline, mida eesti kirjakeeles on esimesena maininud alles Johann Voldemar Jannsen (1859). Oma ajalehes Perno Postimees kirjeldab ta vahejuhtumit, kus mehed läksid *roht-aeda krekimarjo pude otsast mahha rapputama*. Niisiis olid kreedid tolleks ajaks (1859. aasta septembriks) juba puudeks kasvanud ning kandsid vilja. Alamsaksa päritolu sõna (*krēke*) on eesti keelde jõudnud baltisaksa *Kreke* vahendusel ning levinud koos puude ja viljadega üle maa. Alates Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatust (1869) leidub sõna nii eesti leksikonides kui ka murretes: *kreek, krieg, kriik, reek, riik, kreekel* (EMS III: 820). Et kreegipuu on üsna ploomipuu sarnane, üksnes lehed ja viljad on väiksemad, siis kõik botaanikud kreegipuud omaette liigiks ei peagi, vaid paigutavad selle ploomipuude hulka (Kiik 1989: 120). Margus Salemi eesti-vene sõnastikus (1890: 140) on kreegi vasteks antud vene keeles *дикая слива* 'metsploom'. Baltisaksa laenuallikast pärinevad veel läti *krēķis* ja liivi *krik*, soome *kriikuna* on laenatud rootsi keelest (*krijkon*). (Viikberg 2025: kreek)

Kirss (*käsper, vislapuu, visnapuu*)

Sõna *kirss* ilmus eesti keelde XVIII sajandi algul tõenäoliselt koos kirsipuude ja -marjadega. Et Vestringi sõnaraamat jäi käsikirja, siis kirjakeelde jõudis see alates Hupeli grammatika sõnastikuosast (1780: 409), kuid selleks ajaks oli eesti keelealal kasutusel juba kaks teistki nimetust. Alamsaksa keelest pärit *käsper* (< asks *kersebere*) leidis mainimist juba Stahli grammatika sõnastikus (1637) ja hilisemates leksikonides kuni Wiedemanni sõnaraamatuni (1869, 1893), eesti murretes piirdub sõna levik peamiselt Häädemeeste ja saartega (EMS IV: 554; Saareste IV: 544). Lõuna-Eesti keelekasutust mõjutanud vene sõnast *вишня* lähtusid Wissila Marri (Gutslaff 1648: 221) ja hilisemad *visla-* ning *visnapuu* (Hupel 1780: 409; Wiedemann 1869: 1520; 1893: 1372; Salem 1890: 482). Viimati leidis *visnapuu* veel Lauri Kettuse eesti-soome sõnastikus (1917), ent aasta hiljem eelistas EKÕS *visnapuule* juba kindlalt *kirsipuud*.

Vestringi käsikirjas mainitud *kirsipuu* hakkas levima alates Hupeli sõnastikust (1780) ning muutus üldkasutatavaks ka eesti murdekeeles (EMS III: 235). *Visla-* ja *visnapuu* levik eesti murretes on koondunud ootuspäraselt ida-, Tartu ja Võru murdealadele (VMS II: 694). Hupeli kaasajal, Christina Wargi kokaraamatust (Lithander 1781) kirsipuu vilju veel ei mainita, ent järgmine, Carl Matthias Henningi tõlgitud „Uus Kõgi- ja Kokka Ramat” (1824) sisaldab mitmeid retsepte, kuidas näiteks *terwed kirsid sissetehha*, kuidas valmivad *kirsimarja-supp*, *kirsimarja-kogid* või *leiwapudding kirsimarja-soostiga* (Henning 1824: 427, 38, 376, 280).

Peale eesti *käsperi* on alamsaksa *kersebere*-sõna laenatud ka läti (*ķezbere*) ja liivi keelde (*kežbir*). Eesti *kirss*, läti *ķirsis* ja liivi *kirš-mōra* pärinevad saksa (< *Kirsche*) ning soome *kirsikka* rootsi keelest (< *kirsebär*) (Viikberg 2025: kirss ja käsper) ning vadja *viizeni* vene keelest (< *вишня*) (VKS 2013: 1527). *Kirss*-sõna tulekuteed kajastab tabel 3.

Tabel 3. Kirss (*käsper, vislapuu, visnapuu*).

1637	<i>Karsberi marri</i>	Stahl 1637: 78
1648	<i>Wissila Marri</i>	Gutslaff 1648: 221
1660	<i>Karsbeer marri</i>	Göseken 1660: 257
1720–1730	<i>Kirsid, Kirsimarri, Kirsipu</i>	Vestring 1720–1730: 81
1732	<i>käsperi-marri; käspera pu</i>	Helle 1732: 104, 299
1780	<i>käsperi marri; käsperi pu</i>	Hupel 1780: 169
1780	<i>kirsi pu r.; wisna pu d.; käsperi pu r.</i>	Hupel 1780: 409
1796	<i>Kirssi ehk Wisna Pu</i>	Lenz 1796: 11
1818	<i>kirs; kirsi pu</i>	Hupel 1818: 86
1822	<i>kirsid</i>	Masing 1822: 82
1824	<i>kirsid</i>	Henning 1824: 368, 426
1853	<i>käsperi marri r.; kirs r. d.</i>	Lunin 1853: 44, 61
1869	<i>kirš; kirsi-mari; kirsi-pū</i>	Wiedemann 1869: 326
1869	<i>käsper (= kirš); käsperi-mari; käsperi-pū</i>	Wiedemann 1869: 277
1869	<i>wisla-pū; wisna-pū</i>	Wiedemann 1869: 1520
1890	<i>kirs; kirsi-mari; kirsi-puu</i>	Salem 1890: 111
1890	<i>visla-puu, visna-puu</i>	Salem 1890: 481, 482
1893	<i>kirš; kirsi-mari; kirsi-pū</i>	Wiedemann 1893: 294
1893	<i>käsper; käsperi-pū; käsperi-mari</i>	Wiedemann 1893: 251
1893	<i>wisla-pū; wisna-pū</i>	Wiedemann 1893: 1372
1917	<i>kirss, kirsi-mari, kirsi-puu</i>	Kettunen 1917: 86
1917	<i>visnapuu</i>	Kettunen 1917: 340
1918	<i>visnapuu (ebasooitav), vt kirsipu</i>	EKÕS 1918
1925	<i>kirss (puuvili)</i>	EÕS 1925: 225

Sidrun (*Saksamaa õun, sitron, tsitron, lemon, limon*)

Tsitruselisi (sidruneid, pomerantse, apelsine) kui haruldasemaid produkte toodi sisse Lääne-Euroopast palju varem, kui siinmail neid puid triiphoonetes kasvatama ja hooldama õpiti (Plath 2010: 84, 95). Sidruneid on silmas pidanud juba Heinrich Göseken, kes nimetas uudseid puuvilju õuna analoogial päritolumaa järgi: *Hollandi mah Oun* ja *Saxa mah oun* (Göseken 1660: 153, 281). Eesti *sidrun* on laensõna saksa keelest (< sks *Zitrone*) ja kirjasõnasse ilmus see esmalt Wargi kokaraamatu Lithanderi eestikeelses tõlkes (1781),³ kus soovitatakse panna *Sitroni wilud* linnu- supi sisse, riivida *Sitroni koort*, valmistada *Sitroni Moos munnadest* ('Zitronmoos von Eyer'), keeta *Sitroni pudder* ('Zitronbrey') (Lithander 1781: 18, 564, 579) jms.

³ Ilmselgelt oli tõlke eesmärk õpetada eesti kokki, kes töötasid saksa majapidamistes, ent sedakaudu hakkasid levima paljud hiljem üldtuntuks saanud toidud ja toidutermiinid (vt Viires 1985).

Samas kokaraamatus esineb sidruni kõrval veel *lemon*: *lemoni wilokad* ~ *wilokessed* sobivad liharoogadesse (Lithander 1781: 12, 75, 125, 207, 221), magustoitudesse (Lithander 1781: 500, 505), aga võib ka lihtsalt *Lemonid sisse tehha* ('Lemonen einzumachen') (Lithander 1781: 447). Eesti *lemon*'id näikse järgivat otseselt saksa keele eeskujul (Lemonen), paraku lähtuvad nad mõlemad ilmselt rootsi algupärandist (*Lemoner*).⁴ Ka järgmises, Henningi tõlgitud kokaraamatus (1824), vajatakse sidruneid toidutegemiseks, olgu näiteks *siddroni kook*, *moos*, *pudding*, *sahwt* või *sallat* (Henning 1824: 373, 389, 271, 424, 332). Sidrunipuud on mainitud harva (nt Lenz 1796; Masing 1823), küllap seetõttu, et nende kasvatamiseks polnud Eestis sobivat kliimat. Kasvu- ehk triiphoonetes võis aga leiduda vaatidesse istutatud *Citroni nink muu saksamaa Puid* (Lenz 1796: 6).

Tabel 4. Sidrun (Saksamaa õun, sitron, tsitron, lemon, limon).

1660	<i>Hollandi mah Oun; Saxa mah oun</i>	Göseken 1660: 153, 281
1781	<i>Lemon; Sitronid</i>	Lithander 1781: 75, 446
1796	<i>Citroni Pu</i>	Lenz 1796: 6
1813	<i>sitron</i>	Rosenplänter 1813: 56
1818	<i>sitron</i> r. d.; <i>zitron</i> d.	Hupel 1818: 355
1823	<i>Sitronid; siddronipuud</i>	Masing 1823: 228, 170
1824	<i>siddron</i>	Henning 1824: 164
1853	<i>sitron</i> r. d.	Lunin 1853: 174
1869	<i>*limõn</i> ; ⁵ <i>sidron, sitron; tsitron (tsitrõn)</i>	Wiedemann 1869: 565, 1145, 1158, 1332
1893	<i>*limõn</i> ; <i>sidron, sidrun; sitron; tsitron (tsitrõn)</i>	Wiedemann 1893: 500, 1038, 1049, 1206
1890	<i>sidron, tsitron</i>	Salem 1890: 356, 413
1917	<i>limon</i>	Kettunen 1917: 140
1917	<i>sidron = tsitron; tsitron</i>	Kettunen 1917: 265, 303
1918	<i>sidrun</i> (ebasoovitav: <i>sidron</i>)	EKÕS 1918
1933	<i>sidrun; [tsitron vt] sidrun</i>	Muuk 1933: 344, 389
1937	<i>sidrun</i> (sidrunipuu vili); <i>[tsitron vt] sidrun</i>	EÕS 1937: 1337, 1576

Huvitaval kombel ei kadunud *sidruni* kõrvalt selle paralleelnimekuju veel niipeagi, ent sai pisut teisema kuju. Varasemale *lemon*'ile järgnesid **limõn* (Wiedemann 1869: 565), **limõn* 'Limone' Wiedemanni (1893: 500) ning *limon* 'sitruuna' Lauri Kettuse eesti-soome sõnaraamatus (1917: 140). Seekord saab tõenäoliselt rääkida vene keele mõjust (< *vn лимон*) ja soome *limoni*, isuri *limmõni* ja karjala ning vadja *limona* (SSA 1: 77) kõrval eesti *limon*'ist kui vene laensõnast, antud juhul kui korduslaenust.

⁴ Pealegi on Külli Prillop (2021) jõudnud järeldusele, et kokaraamatus käsitletud *lemon* pole mitte tavaline sidrun, vaid soolvees säilitatud sidrun.

⁵ Tärniga on Wiedemann tähistanud tollaseid uudissõnu.

Saksa päritolu on veel läti *citrons* ja liivi *tsitron* (< sks *Zitrone*), soome *sitruuna* on laen rootsi keelest (< rts *citron*) (Viikberg 2025: sidrun). *Sidrun*-sõna tulekuteed kajastab tabel 4.

Pomerants (*Saksamaa õun*)

Göseken lähtus sellegi siinmail senitundmatu puuvilja puhul kodumaise õuna analoogiast ja nimetas selle Saksamaa õunaks. Puuvilju on silmas pidanud ka Wargi kokaraamatu õpetus Lithanderi tõlkes: *Riwi se koor ühhe Pomerantsi peält ärra* (Lithander 1781: 586). XVIII sajandil saksa keelest laenatud *pomerants* (< sks *Pomeranze*) on registreeritud eesti leksikonides alates Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatust (1869: 941: **põmerants* 'Pommeranze') ja sõna on püsinud kasutusel eesti kirja-keeles. Puuvilja tähenduses on Saaremaa murdekeelest kirja pandud *pom(m)erañts* ja *pummerañts*, kusjuures Kihelkonna näitelause järgi *pomerañts on apelsiin*. Mujal, siin-seal lääne- ja keskmurdes ning lõunaeeistis, on *pom(m)e- ~ pummõrañts* tuntud magusa viina tähenduses (EKI MK), millele osutab ka tähendus 'ein süßer Schnaps' baltisaksa keeles (BSS 2019: Pomeranzen).

Et need oranžikaspunase viljalihaga puuviljad meenutavad apelsine, ent on mõrkjashapud, siis nimetatakse neid ka hapu- või mõruapelsinideks (Kiik 1989: 156; EKI ühendsõnastik 2024), saksa keeles *Bitterorange* (EWD 2005: 1027, *Pomeranze*).⁶ Pomerantsipuu kuldkollase vilja nimetuse taustaks on itaalia *pomo* 'õun' ja *arancia* 'oranž; apelsin', st 'kuldõun' (Haljaspõld 1937: 1013; vrd Wiedemann 1893: 743). Georg Tuksami saksa-eesti sõnaraamatus on saksa *Pomeranze* vasteteks antud 'pomerants; apelsin', olgugi need kaks sarnased, ent eri puuviljad (Viikberg jt 2024: 482).

Naaberkeeltest on ka läti *pomerance* laenatud saksa keelest (< sks *Pomeranze*), soome *pomeranssi* rootsi keelest (< rts *pomerans*) ja vadja *pomerantsi* tõenäoliselt eesti keelest. *Pomerants*-sõna tulekuteed kajastab tabel 5.

Tabel 5. Pomerants (*Saksamaa õun*).

1660	<i>Saxa mah oun</i>	Göseken 1660: 325
1781	<i>Pomerantsid</i>	Lithander 1781: 633
1824	<i>pomerantsid</i>	Henning 1824: 411
1869	* <i>põmerants</i>	Wiedemann 1869: 941
1893	* <i>põmerants</i> (<i>pomerants</i>), <i>põmerantsi-õun</i>	Wiedemann 1893: 854
1917	<i>pomerants</i>	Kettunen 1917: 220
1930	<i>pomerants; pomerantsiõun (= pomerants)</i>	EÕS 1930: 802
1933	<i>pomerants; pomerantsipuu</i>	Muuk 1933: 289
1939	<i>pomerants; apelsin</i>	Tuksam 1939: 763

⁶ Vene keeles on omakorda apelsini tõlgendatud kui *сладкий померанецъ* 'magus pomerants' (Dal 1956: 19).

Apelsin (*orans, orang*)

Apelsinipuu viljad on üsna varakult saanud saksa keele vahendusel tuntuks ka eesti keeles. Esimeses kokaraamatus (1781) on tõlkija Lithander kasutanud saksa laensõna *orans* (< sks *Orange*), kuid XIX sajandiks vahetas *oransi* välja teine saksa laen *apelsin* (< sks *Apfelsine*):⁷ *Sealt* [Sitsiiliast] *tullevad Sitronid, Appelsinid, wigid, mandlid, rosinad ja kallid plumed*, annab teada Otto Wilhelm Masingu (1823: 47) Marahwa Näddala-Leht. Saksa *Apfelsine* on saksapärasestatud laensõna hollandi (*sinaasappel*) ja prantsuse keelest (*pomme de Sine*), mille algne tähendus oli 'Hiina õun' (Paul 1956: 38). Eesti keeles jäi *apelsini* kõrval esialgu kasutusele ka selle varasem nimekuju, näiteks Wiedemanni sõnaraamatu 2. trüki (1893: 713) on leidnud kohti **orangi ~ orang* 'Orange'. Üllataval kombel leiduvad aga samas 2. trüki koguni *kuld-õun* ja **Sina-õun* (1893: 743, 744), mille taustal aimuvad nii itaalia *pomo + arancia* kui ka prantsuse *pomme de Sine*. Niisiis on *pomerantsil* ja *apelsinil* sarnane keeleline tagapõhi, olgugi nad eri puuviljad.

Naaberkeelte kohta võib mainida, et soome *appelsiini* on rootsi laen (< rts *apelsin*), läti *apelsīns* ja liivi *appōlsin* on laenatud saksa keelest (sks *Apfelsine*) ja vadj *apēlsina* vene keelest (vn *апельсин*). (Viikberg 2025: apelsin) *Apelsin*-sõna tuleku- teed kajastab tabel 6.

Tabel 6. Apelsin (*orans, orang*).

1781	<i>orans</i>	Lithander 1781: 678
1796	<i>Oransi pu; Saksama-pu</i>	Lenz 1796: 14–15
1823	<i>Appelsin</i>	Masing 1823: 228
1869	<i>*apelsin; *apwelsin = apelsin</i>	Wiedemann 1869: 42–43
1869	<i>*ōrans, *ōrangs</i>	Wiedemann 1869: 798
1869	<i>*Sina-õun</i>	Wiedemann 1869: 818
1890	<i>apelsiin</i>	Salem 1890: 21
1893	<i>*apelsin (apwelsin); *orangi ~ orang</i>	Wiedemann 1893: 37, 713
1893	<i>kuld-õun; *Sina-õun</i>	Wiedemann 1893: 743, 744
1918	<i>apelsiin</i>	EKÕS
1925	<i>apelsin, apelsinipuu</i>	EÕS 1925: 18
1933	<i>apelsin</i>	Muuk 1933: 95
1939	<i>pomerants; apelsin</i>	Tuksam 1939: 763

⁷ 1700. aasta paiku prantsuse keelest laenatud *Orange* 'oranž; apelsin' levis Lõuna-Saksamaal, Põhja-Saksamaal seevastu tulid kasutusele *Apfel von Sina* 'Hiina õun' ja seejärel *Apfelsine* (EWD 2005: 50, 953, *Apfelsine, Orange*). Kaks laensõna eesti keeles osutavad ilmselt apelsinide sisse- veole nii Lõuna- kui ka Põhja-Saksamaa kaudu.

Kartul (*maaõun, kardokas, kartohvel, tuhel, tuhlis*)

XVIII sajandi keskpaiku jõudsid meie maale ka kartulid (Kiik 1989: 719), põllukultuur, mis tõi leevendust näljahädadele kogu Euroopas. Eesti keeles said nad parafrasina nimeks *maaõun* Põhja-Eestis ning *maaubin* Lõuna-Eestis, eeskujuks saksa *Erdapfel*. Parafras oli see ka saksa keeles, lähtudes prantsuse (< pr *pomme de terre*) ja hollandi keelest (< holl *aardappel*) (EWD 2005: 293, Erdapfel). Need olid niisiis õunad, mis kasvasid maa sees mullas, mitte puu otsas. Murdekeeles on levinud *maaõun* Põhja-Eestis ja *maaubin* Lõuna-Eestis (VMS II: 8; EMS V: 856, 858).

Tabel 7. Kartul (*maaõun, kardokas, kartohvel, tuhel, tuhlis*).

1766	<i>Ma ounad</i>	Hupel 1766: 124
1780	<i>ma uwwin</i> r. d.; <i>ma oun</i> r.	Hupel 1780: 363
1781	<i>kartohwli</i> d; <i>ma-ounad</i>	Lithander 1781: 118, 424
1796	<i>Kartowli</i>	Lenz 1796: 29
1805	<i>Kartohwli</i> d; <i>ma ubbina</i>	Marpurg 1805: 4, 14
1818	<i>kartohwel</i> r. d.	Hupel 1818: 73
1818	<i>ma oun</i> r.; <i>ma uwwin</i> d.	Hupel 1818: 131, 132
1821	<i>kartuhwli</i> d	Masing 1821: 383
1824	<i>kartuhwli</i> d	Henning 1824: 70
1853	<i>kartohwel</i> r. d.; <i>ma oun</i> r.; <i>ma uwwin</i> , <i>ubbin</i> d.	Lunin 1853: 50, 97
1869	<i>kartohwel</i> ; <i>kartohwli</i> d.; <i>kartuhwel</i>	Wiedemann 1869: 235
1869	<i>kardul</i> (P)	Wiedemann 1869: 229
1869	<i>tuhl</i> (D)	Wiedemann 1869: 1655
1869	<i>mā-õun</i> ; <i>ubin</i> , <i>mā-ubin</i> d.	Wiedemann 1869: 818, 1372
1890	<i>kardul</i>	Salem 1890: 84
1893	<i>kardul</i> , <i>kardulis</i> (P)	Wiedemann 1893: 209
1893	<i>kartuhwel</i> , <i>kartuhwli</i> s (<i>kartohwel</i> , <i>karduhwel</i> , <i>kardon</i>)	Wiedemann 1893: 214
1893	<i>tuhl</i> (D); <i>tuhles</i> (O)	Wiedemann 1893: 1213
1893	<i>mā-õun</i> , <i>muld-õun</i> ; <i>ubin</i> , <i>mā-ubin</i> d.	Wiedemann 1893: 743, 1242
1917	<i>kartul</i>	Kettunen 1917: 69
1918	<i>kartul</i>	EKÕS
1933	<i>kartul</i>	Muuk 1933: 152

Kui saksa keeles hakkas XVII–XVIII sajandil levima *Kartoffel* (EWD 2005: 628, Kartoffel), jõudis laensõna *kartohwel* peatselt ka eesti keelde.⁸ Esmalt leidis

⁸ XVIII sajandil ei hakanud kartulikasvatus siinmail veel levima. Isegi kui Vene keskvalitsus seda 1760. aastail soovitas, siis näiteks 1765. aastal on Eestimaa kindralkuberner Peter August von Holstein-Beck Peterburisse raporteerinud, et „siin Eestimaal tänu Jumalale kõikjal on vilja piisavalt ja vajadust pole tarvitada maaõunu vilja asemel, kuigi need ka siin Eestimaal on tuntud”. Asi sai hoo sisse alates 1840. aastast, kui Nikolai I korraldusel alustati kartulikasvatuskampaaniaga kogu Vene riigis. (Seppel 2014: 121–122)

see kasutust kokaraamatutes (nt Lithander 1781: 118; Henning 1824: 70), sai seejärel toiduna üldtuntuks ning paljunes rahvakeeles arvukateks hääldusvariantideks (*kardul*, *kardules*, *kartles*, *tuhel*, *tuhles*, *tuhvel* jt), Võru murdes levisid venemõjulised *kardohk*, *kardokas*, *kartohk* (Must 2000: 87). XX sajandi algul kujunes aga kirja-keelseks sõnakujuks *kartul*. *Kartohvlile* eelnenud *maaõun* esines sõnaraamatuis terve XIX sajandi, seejärel jäi püsima veel murdekeeles.

Soomlastel on aga kartulid seotud hoopis pirnidega (vrd *päärnynä* ja *peruna*) nagu Skandinaaviaski. Mikael Agricola (1540-ndail) tähendaski *peruna* veel pirni (*päärnynä*), kuni rootsi *päron*-sõnast tuli pirni tähenduses *peruna* asemele *päärnynä* ja 1770. aastail sai *peruna*’st soomlaste kartul. Vahet tehti nagu meilgi, et *maaperunat* kasvasid maas ja *puuperunat* puu otsas. Veidi teistmoodi oli Kagu-Soomes, seal kasvasid *maaomenat* (‘maaõunad’) ja *puuomenat* (‘puuõunad’). Meie kartuliga on ühist algupära läti *kartupelis* ja Salatsi liivi *kartup*, vadjalastel on kasutusel omakeelne *maamuna*. (Viikberg 2025: kartul) *Kartul*-sõna tulekuteed kajastab tabel 7.

Kokkuvõtteks

Keeleandmete põhjal on võimalik jälgida, millal hiljemalt jõudis üks või teine võõra-maineline puuvili meie toidulauale ja viljapuu meie aedadesse, nagu ka seda, mis nimekuju said need laensõnad Põhja- ja Lõuna-Eestis. Kahe omaaegse kubermangu ja kahe põhimurde alusel loodud kahe kirjakeele tõttu said mitmed nimetused tallinna ja tartu keeles erineva kuju (nt *pirn* ja *pomber* või *kirsi*- ja *visnapuu*).

Uute puuviljanimetuste eesti keeles kasutusele võtmise ja mugandamise näidete väikenegi valik annab tunnistust pikematest protsessidest. Algusjärgus võib näha omasõnavara eelistamist uutele võõrsõnadele, nt *Marja puh* pirnipuu tähenduses (Stahl 1637: 42), kus uut ja tundmatut tutvustati oma ja tuttava sõna *mari* kaudu. Et tegu oli (ligi)kaudse tutvustusega, siis parafrasina esitatud nimetus kasutusele ei tulnud.

Teine võimalus võõrliikidele omakeelset nime anda oli nende seostamine päritolumaaga. Üldtuntud näide on *apelsin*, sõna, mis ilmus Euroopa keeltesse tähendusega ‘Hiinast pärit õun’ resp. ‘Hiina õun’ (nt hollandi *sinaasappel*, saksa *Apfel von Sina*, prantsuse *pomme de Sine*). Eesti keeles hakati niisugust võimalust kasutama XVII sajandi sõnastikes. Et uued lõunamaa liigid saabusid Eestisse enamasti Saksa-maa kaudu, siis andis näiteks Heinrich Göseken pirnile nimeks *Saxa marri Oun*, ploomile *saxa mah marri* ja sidrunile *Saxa mah oun*. Niisugused seletavad nimetused ajasid ajutiselt asja ära, aga kuigi pikka iga neil polnud. Sellest hoolimata leidis *Sine-õun* (‘Hiina õun’) apelsini tähenduses veel nii hilja kui Wiedemanni sõnaraamatu 2. trükkis (1893).

Kolmandaks võimaluseks tollases sõnaloomes kujunes laenamine võõrkeeltest, esitsa eeskätt alamsaksa keelest, näiteks *luun* ‘ploom’ (Göseken 1660) või *Karsberi marri* ‘käsper, st kirss’ (Stahl 1637), seejärel baltisaksa keelest, nt *kreek* (Jannsen 1859) ja *pombre marja* ‘pirnid’ (Hupel 1780), ning saksa keelest, nt *kirss* (Vestring 1720–1730), *sidrun* (Lithander 1781), *pomerants* ja *kartohvel* (Lithander 1781) ning

apelsin (Masing 1823). Osa laenatud nimetusi jäi kõrvale (nt *orans* 'apelsin', *maaõun* 'kartul'), aga käibele tulnud või jäänud laensõnad mugandati aja jooksul oma keelesüsteemi sobivalt suupäraseks.

Levinud nähtus on olnud ka korduvlaenamine, olgu eri paikades või eri aegadel. Tähenduses 'kirsimari' näiteks leidub Järvamaa pastori Stahli sõnastikus *Karsberi marri* (1637), Gutsblaffil Urvastes *Wissila Marri* (1648) ning Vestringil Pärnus *Kirsi-marri* (1720–1730). Puud ja selle vilja on seega nimetatud eesti keelealal mitmeti, vastavalt kontaktkeelte mõjule. Kirjakeelde on võetud ja jäänud *kirsimari* ja *-puu*, kuid nende kõrval on murretes püsinud ka *käsper* ja *visnapuu*.

KEELE- JA MURDELÜHENDID

asks = alamsaksa keel; **bsks** = baltisaksa keel; **d.** = *dörptestnisch*; tartu keel; **D** = Hiiumaa murrakud; **Mus** = Mustjala; **O** = Saaremaa murrakud; **P** = Pärnumaa põhjaeestiline osa (st Väandra ja Tori khk); **Pha** = Püha; **Pöi** = Pöide; **r.** = *revalestnisch*; tallinna keel; **rts** = rootsi keel; **sks** = saksa keel; **VII** = Valjala; **vn** = vene keel.

ARHIIVIALLIKAD

EKI MK = Eesti Keele Instituudi murdekartoteek.

VEEBIVARAD

BSS 2019 = Baltisaksa sõnastik. Toim Reet Bender, Marri Amon. <https://eki.ee/dict/bss/>

EKI ühendsõnastik 2024 = Sõnaveeb. Eesti Keele Instituut, 2024. <https://sonaveeb.ee>

Köbler, Gerhard 2014. Mittelniederdeutsches Wörterbuch. 3. tr.

<https://www.koeblergerhard.de/mndwbhin.html>

Prillop, Külli 2021. Lemon. – Vana kirjakeele sõnastik (digi-VAKS). Tartu Ülikool.

<https://sisu.ut.ee/vaks/lemon/>

Viikberg, Jüri 2025. Saksa laensõnad eesti keeles. Veebisõnastik. <https://eki.ee/dict/sls/>

KIRJANDUS

Dal 1956 = Владимир Даль, Толковый словарь живого великорусского языка I–IV.

Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.

EKÕS 1918 = Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat. (E. K. S. Keeletoimkonna toimetused 5.)

Koost Jaan Tammemägi. Tallinn: Rahvaülikool.

EMS = Eesti murrete sõnaraamat. I–VIII kd. A–rambima. Toim Anu Haak, Evi Juhkam, Mari-Liis Kalvik, Mari Kendla, Tiina Laansalu, Varje Lonn, Helmi Neetar, Ellen Niit, Piret Norvik, Vilja Oja, Valdek Pall, Eevi Ross, Aldi Sepp, Mari-Epp Tirkkonen, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1994–2024. <https://eki.ee/dict/ems>

EWD 2005 = Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. 8. tr. Toim Wolfgang Pfeifer. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

- EÕS 1925** = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. I kd. A–M. (Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna toimetused 5.) Toim Johannes Voldemar Veski. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- EÕS 1930** = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. II kd. N–Rio. (Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna toimetused 5.) Toim Johannes Voldemar Veski. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- EÕS 1937** = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. III kd. Ripp–Y. (Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna toimetused 5.) Toim Elmar Muuk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Gutslaff 1648** = Johannes Gutslaff, *Observationes grammaticæ circa linguam Esthonicam*. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10.) Tlk, koost Marju Lepajõe, toim Jaak Peebo. Tartu: Tartu Ülikool, 1998.
- Göseken 1660** = Heinrich Göseken, *Manuductio ad Linguam Oesthonicam*. Einführung zur Öhstnischen Sprache. (Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts 2. Fenno-Ugrica 3.) Komment, toim Harald Haarmann, toim Anna-Liisa Värri Haarmann. Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1977.
- Haljaspõld, Herbert 1937**. Suur võõrsõnade leksikon. Entsüklopeediline võõrsõnastik. 2., täiendatud tr. Tallinn: Kirjastus Raamat.
- Helle 1732** = Lühike sissejuhatus eesti keelde 1732. Tlk Annika Kilgi, Kristiina Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2006.
- Henning, Carl Matthias 1824**. Uus Kögi- ja Kokka Ramat. Tallinn: Dullo.
- Hupel, August Wilhelm 1780**. Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und den dörptschen. Riga–Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- Hupel, August Wilhelm 1818**. Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche. Zweyte durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.
- Jannsen, Johann Voldemar 1859**. Perno makonnast. – Perno Postimees 2. IX, lk 73.
- Kettunen, Lauri 1917**. Virolais-suomalainen sanakirja. Helsinki: Otava.
- Kiik, Heino 1989**. Maa ilma viljad. Toim Kalju Kask. Tallinn: Valgus.
- Lenz 1796** = Samuel von Holst, Aija-Kalender kummast kik Kärnerit woiwa öppida mis tö egga ku ajal sünnip teha. ... Kige Maa Kärneride hääs Letti keelest maakeele sisse ümbre kirjutetu nink trükkimesses wälja antu Tarto-Lina saksa Kirriku Issandast F. D. Lenz. [Tlk Friedrich David Lenz.] Tartu: M. G. Grenzius.
- Liin, Helgi 1964**. Alamsaksa laensõnad eesti vanimas kirjakeeles. – Töid eesti filoloogia alalt. I kd. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 162.) Vastutav toim Paula Palmeos. Tartu, lk 32–74.
- Liin, Helgi 1968**. Alamsaksa laensõnad 16. ja 17. sajandi eesti kirjakeeles. Väitekiri filoloogia-kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu Riiklik Ülikool. [Käsitöö Eesti Keele Instituudis.]
- Lithander 1781** = Christina Warg, Köki ja Kokka Ramat, mis Rootsi Kelest Eesti-ma Kele ülespandud on. [Tlk Johann Lithander.] Tallinn: A. H. Lindfors.
- Luce, Johann Wilhelm Ludwig von 1813**. Neue Wörter und Redensarten. Erster Beitrag von ehstnischen Wörtern und Redensarten wie sie auf der Insel Oesel gebräuchlich sind zu Hupels ehstnischem Wörterbuche. – Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache. 1. vihk, lk 24–53.

- Lunin 1853** = Иван Луний, Эстонско-русский словарь. Дерпт: Тип. Шюнмана и Матти-сена.
- Lübben, August 1888.** Mittelniederdeutsches Handwörterbuch. Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther. (Wörterbücher. Herausgegeben vom Verein für niederdeutsche Sprachforschung II.) Reprographischer Nachdruck der Ausgabe Norden und Leipzig. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1993.
- Marpurg, Georg Gottfried 1805.** Weikenne oppetusse nink luggemisse Ramat Tarto ma-rahwa kooli laste tarbis. Tartu: M. G. Grentsus.
- Masing 1821–1825** = Valve-Liivi Kingisepp, Otto Wilhelm Masingu „Marahwa Näddala-Lehhe” sõnastik. Toim Külli Habicht, Külli Prillop. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020.
- Must, Mari 2000.** Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Muuk, Elmar 1933.** Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastus.
- Paul, Hermann 1956.** Deutsches Wörterbuch. I–II kd. 5. tr. Toim Alfred Schirmer. Halle (Saale): VEB Max Niemeyer Verlag.
- Plath, Ulrike 2010.** Liivimaa spargel: kadunud mälestused Balti puu- ja köögiviljakasvatusest 18. ja 19. sajandil. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2009. Peatoim Marten Seppel. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 72–101.
- Rosenplänter, Johann Heinrich 1813.** Zweiter Beitrag von ehstnischen Wörtern und Redensarten. – Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache. 1. vihk, lk 53–75.
- Saareste IV** = Andrus Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat. IV kd. (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne 3.) Stockholm: Vaba Eesti, 1963.
- Salem, Margus 1890.** Eesti-Wene sõnaraamat Wiedemanni järel. Эстско-русский словарь по Видеману. (Eesti Kirjameeste Seltsi toimetused 90.) Toim J[uhan] Kunder, T[imotheos] Kuusik. Tallinn: Th. Jakobson.
- Seppel, Marten 2014.** Vene keskvalitsuse kartulikampaania Eesti- ja Liivimaal 1840. aastatel. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2013. Peatoim Piret Õunapuu. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 121–166.
- SSA 1** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 1. kd. A–K. Peatoim Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisu 62.) Helsinki, 1992.
- SSA 2** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 2. kd. L–P. Peatoim Ulla-Maija Kulonen. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisu 62.) Helsinki, 1995.
- Stahl, Heinrich 1637.** Anführung zu der Ehstnischen Sprach. (Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts 1. Fenn-Ugrica 2.) Unveränderter Nachdruck. Komment, toim Harald Haarmann. Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1976.
- Tafenu, Kai 2011.** Heinrich Gösekeni sõnaraamatu seni märkamata eeskuju. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 425–439.
- Tuksam, Georg 1939.** Saksa-eesti sõnaraamat. Deutsch-estnisches Wörterbuch. Toim Elmar Muuk. Tartu: Kirjastus Kool.
- Uibo, Udo 2010.** Etümoloogilisi märkmeid (XI). Saksa *au* vasted laensõnades. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 920–927.
- Vestring 1720–1730** = Salomo Heinrich Vestring, Lexicon Esthonicum Germanicum. Toim Ellen Kaldjärv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998.

- Viikberg, Jüri 2014.** Alamsaksa laensõnadest nende tulekuajas. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 749–762. <https://doi.org/10.54013/kk683a2>
- Viikberg, Jüri; Sander, Heldur; Kalle, Raivo 2024.** *Saksamaa*- ja *saksa*-täiendiga võõrpuud ja -põõsad varases kirjakeeles ja rahvasuus. – Akadeemia, nr 3, lk 471–517.
- Viies, Ants 1985.** Kokaraamatud kultuuriloo kajastajana. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 158–165.
- VKS 2013** = Vadja keele sõnaraamat. 2., täiendatud ja parandatud tr. Toim Silja Grünberg. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- VMS I–II** = Väike murdesõnastik. I–II kd. Toim Valdek Pall. Tallinn: Valgus, 1982–1989.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1869.** Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Eesti-saksa sõnaraamat. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1893.** Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. 2. tr. Toim Jacob Hurt. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Jüri Viikberg (sünd 1953), PhD, Eesti Keele Instituudi vanemleksikograaf (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), jyri.viikberg@eki.ee

Loans came, loans went or stayed: From berry apples and ground apples to pears and potatoes

Keywords: linguistics, contact, history of written language, German loanwords, Estonian language

This article examines the arrival of German loanwords into Estonian through a small selection of once-exotic fruits of foreign origin (*pear*, *plum*, *damson*, *cherry*, *lemon*, *bitter orange*, and *orange*) alongside the *potato*, a vegetable of American origin. Linguistic data provides insight into when these foreign fruits and plants appeared on our tables and in our gardens, as well as the forms these loanwords took in Northern and Southern Estonia, two historical provinces with distinct dialects and written languages.

The adoption of new fruit names in Estonian reflects long-term linguistic processes. In the early stages, native vocabulary was often preferred over foreign words. For example, *Marja puh* (1637), meaning ‘pear tree’, introduced the unfamiliar fruit by paraphrasing it with the native word *mari* (‘berry’). Another method of naming foreign species involved associating them with their country of origin. Since many southern fruits arrived in Estonia via Germany, Heinrich Göseken, for instance, referred to the pear as *Saxa marri Oun* and the plum as *saxa mah marri* (1660). Such explanatory names sufficed temporarily but did not endure over time. A third approach to word formation involved borrowing directly from foreign languages, initially mainly from Low German (e.g., *Karsberi marri* < *kersebere*), followed by Baltic German (e.g., *kreek* < *Kreke*, *pombre marja* < *Bumbeere*), and later from standard German (e.g., *kirss* < *Kirsche*, *sidrun* < *Zitrone*). Some of the borrowed names fell out

of use (e.g., *orans* ‘orange’, *maaõun* ‘potato’), but others that entered common usage were gradually adapted to fit the Estonian linguistic system.

Repeated borrowing is a well-known phenomenon in this context, occurring in different regions or at different times. For instance, the term for ‘cherry’ appeared as *Karsberi marri* in Kadrina (1637), *Wissila Marri* in Urvaste (1648), and *Kirsimarri* in Pärnu (1720–1730). Thus, the tree and its fruit were named differently in Northern, Southern, and Western Estonia, influenced by the contact languages prevalent in these regions.

■ **Jüri Viikberg** (b. 1953), PhD, Institute of the Estonian Language, Senior Lexicographer (Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn), jyri.viikberg@eki.ee